

(ฉ) ปัญหาที่ชุมชน/สังคมไม่เชื่อว่าการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะสามารถทำได้จริง ทำให้เกษตรกรที่เริ่มทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีมักเก็บตัวและไม่ค่อยกล้าเล่าให้คนอื่นฟังว่า ดังนั้น ทีมวิจัยจึงใช้ กลยุทธ์การสร้างกลุ่ม และขยายผล เพื่อสร้างความมั่นใจในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

9.2 ขั้นตอนการเสริมสร้างศักยภาพ จากข้อค้นพบและแนวทางแก้ไขที่กล่าวข้างต้น ทีมวิจัยจึงได้นำมาออกแบบขั้นตอนการเสริมสร้างศักยภาพบุคลากรในการสื่อสารเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็น 6 ขั้นตอน คือ

9.2.1 การสร้างความคุ้นเคยกับชุมชน ขั้นตอนในช่วงนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเริ่มต้นดำเนินโครงการวิจัย ๑ ประกอบด้วย การประชุมคณะผู้วิจัยและแกนนำชุมชน อย่างไม่เป็นทางการเพื่อร่วมวางแผนโครงการวิจัยร่วมกัน ผู้เข้าร่วมประมาณ 10 คน ต่อมาจึงมีเวทีประชุมที่มีรูปแบบเป็นทางการมากขึ้น มีเกษตรกรเข้าร่วมมากขึ้นประมาณหมู่บ้านละ 2 - 7 คน ทั้งหมด 38 คน เวทีประชุมครั้งนี้ นำเสนอข้อมูลสถานการณ์การเกษตรภายในตำบลท้ายน้ำ ในอดีตที่เกี่ยวข้องกับสารเคมีและวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของเกษตรกร การสื่อสารของสารเคมีในปัจจุบัน รวมทั้งข้อดีของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

นอกจากการให้ข้อมูล แล้ว ในการประชุมดังกล่าว ยังเปิดวงสนทนาให้เกิดการแลกเปลี่ยนพูดคุยเกี่ยวกับข้อมูล ผลที่ได้จากเวทีดังกล่าวคือการได้ผู้ประสานหาคนเข้าร่วมเวทีระดับหมู่บ้าน วันเวลา และกระบวนการที่จะใช้ในการจัดประชุม

9.2.2 การแสวงหากลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพ การค้นหากลุ่มเป้าหมายคณะผู้วิจัยใช้การจัดเวทีพูดคุยแลกเปลี่ยน ที่ละหมู่บ้านเวียนไปจนครบทั้ง 9 หมู่บ้าน ผู้เข้าร่วมประมาณ 30 - 100 คน ในการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน ผู้เข้าร่วม เป็นชายมากกว่าหญิง และ ส่วนใหญ่อายุ 30 ปีขึ้นไป ทั้งหมด มีอาชีพการเกษตรเป็นหลัก

(ก) เนื้อหาการพูดคุยและกระบวนการ ประกอบด้วย การเจาะเลือกผู้เข้าร่วม ชี้แจงที่มาและวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย การบรรยายของเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอ โดยมีเนื้อหาในเรื่องการใช้สารเคมีอย่างไรให้ปลอดภัยต่อผู้ใช้ การบรรยายจากเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยหรือเภสัชกรประจำโรงพยาบาลโพทะเล ในเรื่องปัญหาสารเคมีตกค้างในเลือด และผลกระทบของสารเคมีแต่ละชนิดต่อร่างกาย การแลกเปลี่ยนเปรียบเทียบข้อมูลด้านต่าง ๆ ระหว่างผู้ใช้สารเคมีและผู้ที่ไม่ลดการใช้สารเคมี เน้นข้อมูลต้นทุนการผลิต แนวทางการแก้ปัญหาการใช้สารเคมีที่ผู้เข้าร่วมเสนอ คือ ต้องมีคนที่ลด/เลิกการใช้สารเคมี ได้จริงในพื้นที่ เสียก่อน จึงจะเป็นจุดเริ่มในการขยายผลต่อไป

(ข) ปัญหาอุปสรรคในการจัดเวที คือ การบรรยายและมีการใช้ศัพท์เชิงวิชาการค่อนข้างมาก

ทำให้ชาวบ้านไม่ค่อยสนใจ มีการแก้ไขโดยใช้อุปกรณ์ประกอบการบรรยายเพิ่มเติมคือขวดสารเคมีแต่ละชนิด แผนภาพแสดงผลที่เกิดขึ้นของสารเคมี เน้นการตั้งคำถามในเรื่องอาการป่วยของผู้เข้าร่วมและเชื่อมโยงมาสู่การใช้สารเคมี คำตอบที่ได้รับหลายคนยืนยันว่าข้อมูลที่ได้รับตรงกับอาการที่ตนเองเป็นอยู่

(ค) ผลที่เกิดขึ้นภายหลัง คือการได้แกนนำที่สนใจการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีจำนวน 22 คน จาก 5 หมู่บ้าน (มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้ง 9 หมู่บ้านจำนวน 349 คน) เพื่อมาเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่จะมีการพัฒนาศักยภาพในช่วงต่อไป ซึ่งจำนวนดังกล่าวในความรู้สึกรู้สึกของทีมนักวิจัย ถือว่าพอใจ เพราะเป็นแกนนำถึง 22 คน ส่วนเกษตรกรที่เริ่มลด เลิกการใช้สารเคมี จากการสอบถามพบว่า เกิดความเชื่อมั่นที่จะพูดและยืนยันผลที่เกิดขึ้นกับตนเองให้คนทั่วไปรับรู้มากขึ้น มีการสื่อสารภายหลังการจัดเวทีทั้ง 9 หมู่บ้าน โดยพูดในประเด็น ชื่อบุคคลที่ตรวจพบสารเคมีสะสมในร่างกายระดับที่ไม่ปลอดภัย พูดคุยบอกเล่าตามร้านค้าในหมู่บ้าน กิจกรรมทางศาสนา เช่น พิธีทำบุญตักบาตร ทำให้เกิดลักษณะ “ การรับรู้ถึงกันหมด ” ในตำบล ส่วนการขยายด้านพฤติกรรมลดเลิกการใช้สารเคมีนั้นยังไม่เกิดขึ้น

(ง) ผลต่อเนื่อง คือ มีการสรุปผลการดำเนินงาน โดยเชิญเกษตรกรจำนวน 22 คน (คัดเลือกจากการจัดเวทีประชุมทั้ง 9 หมู่บ้าน) มาประชุมระดมความคิดเห็นในการหาแนวทางการขยายผลการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีในพื้นที่ตำบลท้ายน้ำ ซึ่งเกิดข้อสรุป ใน 2 ประเด็น คือ การตั้งกลุ่มเกษตรยั่งยืนยุค ๓ ซึ่งเป็นกลุ่มระดับตำบลที่จะมาทำหน้าที่ขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี และการทำแปลงสาธิตในลักษณะที่สมาชิกมาเรียนรู้กันอย่างต่อเนื่องและศึกษาจริงในแปลงนา เพื่อค้นหาความรู้การทำเกษตรไม่ใช้สารเคมีที่ชัดเจน และสร้างความเชื่อมั่นให้กับเกษตรกรที่จะมาทำหน้าที่ขยายผล โดยได้มีการนัดหมายเพื่อคัดเลือกพื้นที่และบุคคลที่จะเป็นแปลงสาธิต และรับสมัครสมาชิกกลุ่มเกษตรยั่งยืนยุคต่อไป

10. การพัฒนาองค์ความรู้เกษตรไม่ใช้สารเคมีและการสร้างกลุ่ม ประกอบด้วย 6 กิจกรรม คือ

10.1 ประชุมกลุ่มและวางแผนการทำแปลงสาธิต ผู้เข้าร่วมเป็นแกนนำจำนวน 12 คน ใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยน โดยมีเนื้อหาการพูดคุย คือ คุณสมบัติของผู้จะมาเป็นแปลงสาธิต มีข้อสรุป คือ ให้คัดเลือกจากคนที่เคยลดการใช้สารเคมี ทั้งครอบครัวสมัครใจเข้ามา เนื่องจากจะได้มีความตั้งใจและค้นหาความรู้ในการทำสารทดแทนสารเคมี มีพื้นที่แปลงอยู่ใกล้ถนนเพื่อเป็นที่สนใจของคนทั่วไป พื้นที่ให้กระจายไปแต่ละหมู่บ้าน เพื่อสร้างการสื่อสารให้เข้าถึงคนในหลายหมู่บ้าน และขนาดแปลงควรอยู่ประมาณ 1 - 4 ไร่ มีผลในการดูแลแปลงได้ทั่วถึง และไม่เกิดความเสียหายที่จะต้องกลับไปใช้สารเคมี

ข้อกำหนดร่วมกันสำหรับแปลงสาธิต คือ ไม่ใช้สารเคมีที่เป็นยาฆ่าแมลงทุกชนิด ยกเว้น เมื่อเกิดกรณีที่มีแมลงระบาดมาและก่อให้เกิดความเสียหาย ทั้งนี้เกษตรกรที่ทำแปลงสาธิตด้วยกันต้องรับรู้และเห็นว่าควรให้มี

การใช้สารเคมีได้ โดยแปลงสาริตจะได้รับ การสนับสนุน น้ำหมักชีวภาพที่เป็นสารไล่แมลง และฮอร์โมน ปุ๋ยชีวภาพ กากชาในการกำจัดหอยเชอรี่ และป้ายแปลงสาริต

10.2 การสำรวจพื้นที่เพื่อคัดเลือกแปลงสาริต ใช้วิธีการคือการลงไปดูพื้นที่จริง สอบถามแนวคิดของเจ้าของแปลง สนทนากับสมาชิกในครอบครัว ผู้สำรวจ เป็น นักวิจัยจำนวน 4 คน แก่นนำเกษตรกรที่เริ่มลด เลิกการใช้สารเคมีจำนวน 10 คน คือ ลุงยาว มีการใช้สารทดแทนสารเคมีมาประมาณ 2 ปีแล้ว คุณรุ่งโรจน์ บ้านกระบังดิน สนใจการลดต้นทุนในการทำการเกษตร ชอบค้นคว้าทดลองประยุกต์การใช้สารทดแทนสารเคมีพร้อมที่เป็นแปลงสาริต คุณมาลี บ้านกระบังดิน ที่ผ่านมาก็มาสนใจการทำเกษตร ไม่ใช้สารเคมี แต่ยังไม่เคยใช้อย่างเป็นจริงเป็นจัง ลุงสืบ นิลรัตน์ หมู่ที่ 2 ภรรยาลุงสืบยังมีทัศนคติไม่ค่อยเชื่อว่าสารหมักชีวภาพที่กลุ่มทำขึ้นสามารถทดแทนสารเคมีได้ แต่ก็ยินยอมในการเป็นแปลงสาริต นายสำเนา และนายสมหวัง บ้านเนินโพธิ์ มีการใช้สารหมักชีวภาพมาได้ประมาณ 2 ปีแล้ว นายบุญเกิด ฉิมรัมย์ บ้านปากน้ำ พี่บุญเกิดใช้สารหมักชีวภาพมาประมาณ 3 ปีแล้วที่หันมาใช้สารหมักชีวภาพเนื่องมาจากการแพ้สารเคมี พี่บุญเกิดถือเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการขยายผลการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมีของบ้านปากน้ำ

จากการลงพื้นที่สำรวจพบว่า แปลงสาริตการเกษตร ไม่ใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ มีจำนวน 6 แปลง อยู่ใน หมู่ 2,3,4,6 อย่างละ 1 แปลง และอยู่ในหมู่ 7 จำนวน 2 แปลง

10.3 การทำสารหมักชีวภาพใช้ร่วมกัน มีผู้เข้าร่วมจำนวน 60 คน มากกว่าที่ตั้งเป้าหมายประมาณ 30 คน ในการมาร่วมของทุกคนนั้นจะนำสมุนไพรในท้องถิ่นมาร่วมทำ เนื้อหาในการประชุม คือ การบรรยายเรื่องการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยเกษตรอำเภอโพทะเล (การที่เครือข่ายเชิงยุทธศาสตร์อำเภอนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้หน่วยงานรัฐรับรู้และเชื่อมโยงไปสู่ประโยชน์ที่อาจจะได้รับในอนาคต) นอกจากนี้ยังมีการทำสารหมักชีวภาพร่วมกัน ซึ่งช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าได้ว่าเป็นช่วงแห่งการแลกเปลี่ยนพูดคุยเรื่องสมุนไพรอย่างไม่เป็นทางการ

10.4 การทดลองทำนาปลอดสารพิษ ก่อนการทดลองทำนาปลอดสารพิษมีการค้นหาประเด็นการทดลอง โดยใช้การระดมความคิดเห็นจากผู้เข้าร่วม ในหัวข้อการทดลอง เรียงไปตามช่วงเวลาที่จะต้องใช้สารเคมี โดยความรู้สารทดแทนสารเคมีมาจากผู้เข้าร่วมแต่ละคน และใช้ความสมัครใจและความเหมาะสมของพื้นที่ ว่าแปลงใครจะทดลองทำการเกษตรปลอดสารพิษในลักษณะใด

10.5 การติดตามผลการทดลองทำการเกษตรปลอดสารพิษในแต่ละแปลงสาริต โดยใช้การสัญจรเวียนไปแต่ละแปลง ทุก 15 วัน รวมระยะเวลา ประมาณ 4 เดือน เนื้อหาการพูดคุย คือ ผลการทดลองของแต่ละแปลงสาริต และความรู้เดิมของผู้เข้าร่วมในเรื่องการทำการเกษตรไม่ใช้สารเคมี เป็นการค่อยๆอดองค์ความรู้มากขึ้น ลักษณะการสื่อสารดังกล่าว เป็นการสื่อสารสองทาง ซึ่งถือว่าการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพมาก

10.6 กระบวนการสื่อสารเพื่อเสริมสร้างและพัฒนากลุ่ม มีการพูดคุยใช้กระบวนการตั้งคำถามแล้วให้สมาชิกระดมความคิดในแต่ละหัวข้อเพื่อเป็นข้อสรุปของกลุ่ม โดยมีเนื้อหาประกอบด้วย วัตถุประสงค์ของกลุ่ม

คณะกรรมการและโครงสร้างการทำงาน กฎระเบียบของกลุ่ม และ กิจกรรม ที่จะทำร่วมกัน ผลการประชุม ให้
ชื่อกลุ่มว่ากลุ่มเกษตรย้อนยุค (ภายหลังเปลี่ยนเป็นเครือข่ายเกษตรกรกรมด้าบลท้ายน้ำ) และมีการประชุมทุก
สองเดือน ณ ที่ทำการกลุ่ม

11. การปฏิบัติการการขยายผลเกษตรไม่ใช้สารเคมี

11.1 การประชุมเพื่อวางแผนการขยายผล

ภายหลังการพัฒนาองค์ความรู้การทำสารทดแทนสารเคมีพบว่าแกนนำเกษตรกรมีความมั่นใจ
มากขึ้น จึงมีการประชุมระดมความคิดเห็นในการขยายผลการเกษตรปลอดสารพิษในด้าบลท้ายน้ำ

(ก) ผู้เข้าร่วมในการประชุม ได้แก่ กรรมการและสมาชิกของเครือข่ายเกษตรกรกรมด้าบลท้าย
น้ำ ซึ่งประกอบด้วยแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน ประมาณหมู่บ้านละ 3 – 5 คน จำนวน 6 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 1, 2, 3
4, 6 และ 7

(ข) กระบวนการและเนื้อหาในการประชุม คือ การบรรยายโดยคณะผู้วิจัย เรื่อง ผลการศึกษา
กระบวนการสื่อสารของธุรกิจการเกษตรเคมีและกระบวนการสื่อสาร ไม่ใช้เคมีของด้าบลท้ายน้ำ และการระดม
ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วม ในเรื่องปัญหาและแนวทางการขยายผล

(ค) ผลการพูดคุยพบว่า การปฏิบัติการควรมีเนื้อหา คือ การลดต้นทุน แสดงข้อมูลตัวเลขให้
เห็น ชัดเจน ด้านสุขภาพ ใช้คำพูดว่า “ อายุยืน ” โดยใช้ช่องทาง คือ การเรียนรู้ร่วมกัน โดยผ่านการทำแปลง
สาธิต การพูดลักษณะปากต่อปาก การพูดผ่านหอกระจายข่าวร่วม

(ง) การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ กลุ่มญาติพี่น้อง แปรลงนาใกล้เคียง คนที่สนใจ กลุ่มเอาแรง
ในการทำ คนรับจ้างเกี่ยวข้าว ครอบครัวที่สามีและภรรยาสนใจการทำเกษตรปลอดสารพิษ ครอบครัวที่มี
ปัญหาเรื่องหนี้สิน

11.2 การปฏิบัติการการสื่อสารการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี มีการเลือกใช้กลยุทธ์และสื่อเฉพาะ
กิจคือ

(ก) กลยุทธ์ การจัดสวัสดิการให้กับสมาชิกเพื่อมาเป็นแรงจูงใจให้เข้ากลุ่ม คือ จัดตั้งกองทุนน้ำ
มัน ให้สมาชิกกู้ยืมสำหรับจัดซื้อน้ำมันและจัดจำหน่ายสารทดแทนสารเคมีทั้งสารไล่แมลง ฮอร์โมน และปุ๋ย
ชีวภาพในราคาถูก ให้กับสมาชิกและเกษตรกรทั่วไป

(ข) การใช้สื่อเฉพาะกิจ เป็นสื่อเอกสาร เอกสารแนะนำเครือข่ายและเอกสารสูตรทดแทนสาร
เคมี ใช้ป้าย 6 ลักษณะคือ ป้ายต่อต้าน ป้ายณรงค์ ป้ายประกาศเจตนารมณ์ ป้ายรับสมัครสมาชิก ป้ายแปลง
สาธิต

(ค) กลยุทธ์การถ่ายทอดข้อมูล โดยเลือกรูปแบบ ช่วงเวลา และเนื้อหาสอดคล้องกับสถาน

การณ์การเกษตรในพื้นที่เช่น ช่วงแล้งระบาค การเลือกรูปแบบการนำเสนอโดยใช้การเปรียบเทียบ เลือกใช้ช่องทางที่หลากหลายโดยเน้นช่องทางที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต หรือ เครือข่ายการสื่อสารทางการที่มีอยู่ในชุมชน โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย เช่นกลุ่มเอแรง ร้านค้า และหอกระจายข่าว

(ง) กระจายบทบาทและอำนาจผู้ส่งสารไปทุกหมู่บ้าน ทั้งการขยายผลภายในหมู่บ้าน และรับสมัครสมาชิก มีการเชื่อมโยงผู้ส่งสารที่มีความชำนาญในแต่ละด้านร่วมกัน เช่น จัดแกนนำที่เชี่ยวชาญในเรื่องเทคนิคทำน้ำที่วิจิตรและพัฒนาสูตร หลังจากได้สูตรแล้วจึงนำมาให้แกนนำในด้านการพูดขยายผลต่อ

11.3 การประเมินผลการดำเนินการ ใช้ วิธีการประเมินผล โดยใช้การประชุมกลุ่มเกษตรกรที่เข้าร่วมเป็นทีมขยายผลและสมาชิกที่เข้ามาสมัครใหม่ แบ่งการประเมินออกเป็นแต่ละหมู่บ้าน

12. ผลการพัฒนาศักยภาพการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ข้อค้นพบที่เกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาศักยภาพ แบ่งตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น

12.1 ผู้ส่งสาร พบว่าแกนนำเกษตรกรภายในกลุ่มมีบทบาทการเป็นผู้ส่งสารมากขึ้น โดยมีศักยภาพด้านการส่งสาร ในแต่ละเรื่อง สามารถแบ่งได้เป็น

- แกนนำด้านเทคนิค เป็นแกนนำที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการทำสารทดแทนสารเคมี
- แกนนำในด้านการพูด มีคุณสมบัติเป็นผู้คล่องในด้านการพูดคุยทั้งในที่ชุมชนและการพูดปากต่อปาก ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของร้านค้าในหมู่บ้าน หรือเป็นลูกค้าประจำของวงสนทนาตามร้านค้าขนาดใหญ่
- แกนนำที่สามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อกลุ่มได้ ส่วนใหญ่เป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ทำหน้าที่เสนอแผนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร ไม่ใช้สารเคมีให้กับองค์กรแหล่งทุนต่าง
- แกนนำทางการประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน มีประมาณ 2 คน ทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนกลุ่มเข้าร่วมประชุมกับองค์กรภายนอกกลุ่ม ทำหน้าที่สื่อสารให้คนภายนอกได้รู้จักกลุ่ม และนำข้อมูลที่ได้จากการประชุมเข้ามาบอกเล่าให้สมาชิกกลุ่มรับรู้
- แกนนำที่ทำหน้าที่ประสานภายในหมู่บ้านกับกลุ่ม ระดับตำบล แกนนำเหล่านี้ทำหน้าที่บอกเล่าให้สมาชิกและคนทั่วไปในตำบลรับรู้การดำเนินของกลุ่ม บอกเล่าเรื่องต่าง ๆ ภายในหมู่บ้านให้กลุ่มรับรู้ แกนนำตามความสนใจนั้น พบว่าบางคนทำหน้าที่ในหลายบทบาท แต่ละบทบาทมีการเชื่อมโยงกันจนสามารถขับเคลื่อนระดมทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน เพื่อมาสนับสนุนกิจกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมีได้

12.2 ช่องทางการสื่อสาร ที่ใช้ระหว่างสมาชิกในกลุ่มคือ วันประชุมที่มีการกำหนดที่แน่นอน โดยสมาชิกมีการร่วมมือกันสร้างที่ทำการกลุ่ม มีการกำหนด กฎกติการ่วมกัน รวมทั้งการสร้างความเป็นตัวตนของกลุ่มผ่านการทำใบสมัครสมาชิก มีการลงหุ้นร่วมกัน และทำสัญลักษณ์กลุ่ม โดยใช้เสื้อทีม ตลอดจนมีการ “เดินสาย” กับหน่วยงานรัฐ เอกชน และประชาชน ในการเผยแพร่ความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมี และระดมทรัพยากรมาใช้ในกระบวนการลด เลิกพฤติกรรมการใช้สารเคมี

12.3 สรุปกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีทั้งหมด โดยแยกเป็น ปัจจัยนำเข้า ซึ่งหมายถึง ข้อมูล เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่คณะผู้วิจัยจัดให้ชุมชน กระบวนการ หมายถึง วิธีการ กลยุทธ์ ต่างๆ ที่นำมาใช้ในการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรทั้งที่นักวิจัยและแกนนำเกษตรกรดำเนินการ ผลที่ได้ หมายถึง ผลจากการใส่สิ่งที่ให้และกระบวนการเข้าไปแล้วเกิดอะไรขึ้นบ้าง ดังแสดงให้เห็นตามตารางดังนี้

ปัจจัยนำเข้า	กระบวนการ	ผลที่ได้
ข้อมูลที่มาที่ไปและความมุ่งหมายของงานวิจัย	คณะผู้วิจัยพูดคุยกับแกนนำเกษตรกร ที่นักวิจัยในพื้นที่คัดเลือก	ความร่วมมือในการทำงาน
ข้อมูลเทคนิคการทำสารทดแทนสารเคมี	แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี นำสมุนไพรมาร่วมกันทำ พุดคุยแลกเปลี่ยนวิธีการทำ	ผู้สนใจรู้วิธีการทำสารทดแทนสารเคมี และได้สารทดแทนสารเคมีของกลุ่ม
ข้อมูลแนวโน้มนโยบายการไม่ใช้สารเคมี	คณะผู้วิจัยและแกนนำเกษตรกรพูดคุยและแลกเปลี่ยนที่ละหมู่บ้าน ทั้ง 9 หมู่บ้าน ใช้เครือข่าย อสม และแกนนำชุมชน เชิญคนทั่วไปในแต่ละหมู่บ้านไม่จำกัดวัย เพศ มาพูดคุย	คนที่สนใจการทำเกษตรลดการใช้สารเคมี คนทั่วไปรับรู้เกี่ยวกับงานวิจัยและสถานการณ์การใช้สารเคมี และไม่ใช้สารเคมี
งบประมาณ ข้อมูลกระบวนการกลุ่ม ป้ายที่ทำการกลุ่ม	คณะผู้วิจัยประชุมแกนนำเกษตรกรและผู้สนใจจัดตั้งกลุ่ม แบ่งบทบาทหน้าที่ กำหนดกระบวนการทำงานของกลุ่ม	กลุ่มและระเบียบการ

ปัจจัยนำเข้า	กระบวนการ	ผลที่ได้
ทุนป้อนหลักชีวภาพและสารได้แมลงในการทำแปลงสาธิต ป้ายแปลงสาธิต หนังสือ วีซีดี และเอกสารเกี่ยวกับการทำเกษตรปลอดสารพิษ	<u>คณะผู้วิจัย</u> <u>แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี</u> คัดเลือกแปลงสาธิตทดลองและเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดฤดูกาลผลิตข้าว	ผู้ทดลองทำแปลงสาธิต มีทักษะและความมั่นใจในการผลิตปัจจัยการผลิต การนำไปใช้ และผลการทำเกษตรปลอดสารพิษ
สรุปข้อมูลการทำงานที่ผ่านมา	ประชุม <u>แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจ</u> ระดมความคิดเห็น	แนวทางและแผนการขยายผล
ใบสมัคร เอกสารความรู้ในการทำสารทดแทนแผ่นพับกลุ่ม ป้ายแปลงสาธิต	<u>แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจ</u> พูดคุยสนทนากลุ่มเล็กๆ กับ <u>เกษตรกรทั่วไป</u> เช่นร้านค้า กลุ่มเอแรง งานวัด	สมาชิกเกษตรกรที่สนใจการลดการใช้สารเคมี
ข้อมูลกลุ่ม สารทดแทนสารเคมีของกลุ่มราคาถูกและการใช้	<u>แกนนำเกษตรกรและผู้สนใจ</u> ประชุม <u>ผู้สมัครสมาชิก</u> ที่สนใจเข้าร่วม และนำสารทดแทนไปทดลองใช้ <u>แกนนำเกษตรกร</u> ลงไปดูและให้คำปรึกษา	สมาชิกเกิดพฤติกรรมการลด เลิกการใช้สารเคมี
	ประเมินผล โดยการแลกเปลี่ยนพูดคุยระหว่าง <u>คณะผู้วิจัย</u> <u>แกนนำเกษตรกร</u> <u>ผู้สนใจ</u> และ <u>สมาชิก</u>	ผลการขยายการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ปัจจัยที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการลด เลิกใช้สารเคมี

ผลการดำเนินงานได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ภายหลังการเสริมศักยภาพ โดยเฉพาะบทบาทกระบวนการสื่อสารในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งแบ่งการเปลี่ยนแปลงตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น ผู้ส่งสาร เนื้อหาสาร ช่องทางการสื่อสาร และผู้รับสาร ดังแสดงเป็นตารางดังนี้

องค์ประกอบ การสื่อสาร	เกษตรกรมี	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ก่อนการพัฒนาฯ	เกษตรกรไม่ใช้สารเคมีหลังการพัฒนาฯ
ผู้ส่งสาร	มีจำนวนมาก ครอบคลุมทุกระดับ ขยายผลเป็นอาชีพ มี <u>แรงจูงใจในเรื่อง</u> <u>ผลประโยชน์</u> มีทุนสูง <u>ทำสม่ำเสมอต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนน้อย กระจุกอยู่ ระดับจังหวัดและอำเภอ เป็นองค์กรรัฐและองค์กร สาธารณะประโยชน์ ทำ ตามนโยบายหรือ งบประมาณ <u>ทำเฉพาะกิจ</u> <u>ไม่ต่อเนื่อง</u>	มีจำนวนมากขึ้น อยู่ในตำบลท้ายน้ำ <u>กระจาย 6 หมู่บ้าน</u> (ม. 1,2,3,4,6,7) องค์กรชาวบ้าน <u>ทำด้วยใจและหน้าที่</u> (กลุ่ม) <u>ทำต่อเนื่อง</u> (ใช้ดีแล้วบอกต่อ)
เนื้อหาสาร	<u>เห็นภาพ</u> เช่น หนูาร้าย ตายเรียบ ใช้แล้วรวย	<u>นามธรรม</u> เช่น สุขภาพดี ลดต้นทุน	<u>เห็นภาพ</u> เช่น ใบคั่ง ดันแข็ง ดินหล่มขึ้น อายุยืน ลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง ข้าวไม่ค่อย เป็นโรค
ช่องทางและ กลยุทธ์	มีการส่งเสริมการใช้ อย่างต่อเนื่องใช้ ช่องทางส่งเสริมที่ หลากหลาย และมี <u>ช่องทางติดต่อที่ทำให้</u> <u>เกิดพฤติกรรมที่</u> <u>ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมการใช้ไม่ ต่อเนื่อง <u>ไม่มีช่องทาง</u> <u>ติดต่อที่ทำให้เกิด</u> <u>พฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u>	มีการส่งเสริมใช้อย่างต่อเนื่อง มี <u>ช่องทาง</u> <u>ติดต่อที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง</u> (ใน หมู่บ้านระบุผู้ประสานงานชัดเจน ที่ทำ การกลุ่มมีบุคคลากรคอยให้คำปรึกษาและ มีสารทดแทนสารเคมีของกลุ่มจำหน่ายอยู่ ตลอด)
ผู้รับสาร	มีการคัดเลือกผู้รับสาร สร้างเงื่อนไขให้เกิด การบอกต่อผู้อื่นและ ผูกมัดระยะยาว โดยมี รายได้เป็นสิ่งจูงใจ	มีการคัดเลือกผู้รับสารโดย ใช้ความ <u>สมัครใจ</u> ในการเข้า ร่วม <u>ไม่มีอะไรเป็นข้อ</u> <u>ผูกมัด</u>	มีการคัดเลือกผู้รับสาร โดย <u>สมัครใจ</u> และมี <u>ผลประโยชน์จูงใจ</u> (สารทดแทนสารเคมี ราคาถูก สิทธิกู้กองทุนน้ำมัน ฯลฯ)

13.สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

หลังจากขั้นตอนการศึกษาวิจัยทั้งหมด คณะผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สมควรจะได้อภิปรายต่อไปนี้

13.1 ภาพรวมการทำงานมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรและพันธมิตร ผลจากการศึกษาพบว่ากระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯแบ่งได้เป็น 2 ยุค คือ

(ก) ยุคการทำงานแบบหัวาน การสื่อสารของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรในช่วงปี 2541

กระบวนการสื่อสารลักษณะรวมศูนย์ (Central) ผ่านรูปแบบการสื่อสารในระดับจังหวัดที่มีผู้เข้าร่วมมาจากหลากหลายส่วน เนื้อหาไม่เฉพาะเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาเน้นให้เกิดความตระหนักต่อปัญหาสารเคมี กระบวนการสื่อสารดังกล่าว มูลนิธิฯได้ดำเนินการโดยมีการจัดเวทีต่างๆหลายครั้ง เป้าประสงค์ในการจัดกระบวนการลักษณะนี้เป็นไปเพื่อค้นหา “ ตัวจริง เสียงจริง ” เข้ามาในกระบวนการสื่อสารเพื่อดำเนินการสื่อสารพัฒนาคุณภาพชีวิตในช่วงต่อไป

(ข) ยุคการทำงานเครือข่าย เมื่อการสื่อสารในลักษณะรวมศูนย์ ได้เกิดผลทำให้เจอตัวจริง เสียงจริงที่เป็นเกษตรกรผู้ทำเกษตรปลอดสารพิษหรือปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตรในจังหวัดพิจิตร กระบวนการสื่อสารของมูลนิธิฯได้ปรับเปลี่ยนไปในลักษณะการกระจายบทบาทการสื่อสาร (Decentralized) มากขึ้น และมุ่งเน้นการสื่อสารในระดับท้องถิ่น (Localize) โดยมีชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดสารพิษและกลุ่มองค์กรในระดับตำบลและอำเภอ ที่มีแกนนำเกษตรกรและปราชญ์ชาวบ้านอยู่ในกลุ่มองค์กรเหล่านี้ มารับช่วงต่อ มีการทำงานในลักษณะเครือข่ายกระจายกระบวนการสื่อสารไปในตำบลและหมู่บ้าน

การปรับเปลี่ยนลักษณะการสื่อสารดังกล่าวทำให้ศูนย์รวมการสื่อสารอยู่ที่ระดับจังหวัดอย่างเดียวปรับเปลี่ยนเป็น 2 ระดับคือ ระดับจังหวัด และระดับกลุ่มองค์กรเครือข่าย ซึ่งกระบวนการสื่อสารดังกล่าวทำให้ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นไป 3 ลักษณะคือ คือ การไหลระหว่างจังหวัดและระดับท้องถิ่น ระดับท้องถิ่นด้วยกันเอง และระดับท้องถิ่นกับกลุ่มองค์กรทั่วไปที่อยู่ในระดับพื้นที่

การจัดสมดุลย์เครือข่ายการสื่อสารระหว่างการทำงานระดับจังหวัดและการทำงานระดับพื้นที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ควรคำนึงถึงเช่นกัน เพราะทั้งสองระดับนี้จะเกื้อหนุนกันอยู่ โดยในระดับจังหวัดเป็นช่องทางให้องค์ความรู้การเกษตรไม่ใช้สารเคมีจากระดับชาติไหลเข้ามาสู่ในระดับท้องถิ่น ส่วนระดับท้องถิ่นเป็นหน่วยปฏิบัติการจริงภายในพื้นที่ที่นำความรู้ไปใช้หรือสะท้อนผลการปฏิบัติออกมาให้เครือข่ายการทำงานระดับจังหวัดรับรู้

จากที่ผ่านมา การจัดความสมดุลย์ดังกล่าวของมูลนิธิฯยังอยู่ในช่วงการเรียนรู้ พบปัญหาผู้นำบางคนไม่มีการเคลื่อนไหวงานในระดับพื้นที่ หรือผู้นำบางคนมีปัญหาภายในครอบครัว โดยมีสาเหตุมาจากการประชุมบ่อยครั้งเกินไป

13.2 บทเรียนกระบวนการสื่อสารการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร

(ก) เนื้อหาการดำเนินกิจกรรม จากการศึกษาพบว่า กิจกรรมของมูลนิธิร่วมพัฒนาพีจิตรที่ร่วมกับชมรมเกษตรธรรมชาติและอาหารปลอดภัย มี 6 กิจกรรมหลักคือ การจัดประชุม การอบรม การดูงาน หลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำคาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ จากกิจกรรมทั้งหมดสามารถแยกได้ใหญ่ ๆ เป็นการทำงานใน 2 ด้านคือ

- **งานด้านความคิด** ประกอบด้วยกิจกรรมการจัดประชุม การอบรม และการดูงาน ซึ่งเป็นกิจกรรมที่พัฒนากระบวนการทัศนจากการพึ่งพาภายนอกให้หันกลับมาพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองเป็นหลัก ความรู้ในการทำงานได้มาจากเกษตรกรภายในจังหวัดและจากภายนอกจังหวัด ซึ่งส่วนใหญ่นั่นที่ความรู้จากเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคอีสานที่มีชื่อเสียงในด้านการทำเกษตรยั่งยืน และมูลนิธิร่วมพัฒนาพีจิตรได้จัดการดูงานและร่วมงานประชุมปีละ ประมาณ 2 ครั้ง

- **งานด้านการลงมือปฏิบัติ** ประกอบด้วยกิจกรรม วปอ.ภาคประชาชน ศูนย์กระจายกากน้ำคาล และเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ กิจกรรมลักษณะนี้เกิดขึ้นเพื่อตอบสนองการลงมือปฏิบัติเกษตรกรไม่ใช้สารเคมี ซึ่งความรู้ที่ได้ส่วนใหญ่เป็นเทคนิคที่เกิดจากการทดลองและพัฒนาความรู้ โดยแกนนำเกษตรกรเอง นำความรู้ที่ได้มาแลกเปลี่ยนระหว่างกันในพื้นที่และการดูงาน ซึ่งนับเป็นการต่อยอดความรู้เพิ่มเติม นอกจากนี้การค้นหาความรู้ภายนอก ยังขึ้นอยู่กับความสนใจของเกษตรกรแต่ละคน ซึ่งมีทั้งการฟังรายการวิทยุ การอ่านหนังสือ เป็นต้น

บทเรียนที่ทีมวิจัยถอดออกมาได้ก็คือ มูลนิธิฯต้องทำกิจกรรมทั้งสองด้านให้สมดุลกันจึงจะสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้สารเคมีได้ และกิจกรรมที่จัดต้องสอดคล้องกับคุณลักษณะของการเกษตร เช่น กลุ่มที่เริ่มใช้สารหมักชีวภาพเหมาะสำหรับชักชวนเข้ามาเป็นสมาชิกศูนย์กระจายกากน้ำคาล ส่วนเกษตรกรที่ทำนาปลอดภัยแล้วอาจต่อยอดด้วยกิจกรรมของเครือข่ายเมล็ดพันธุ์ แต่อาจไม่เหมาะสมสำหรับเกษตรกรที่เพิ่งเริ่มต้นการลด เลิกการใช้สารเคมี

(ข) ความสำคัญของสื่อบุคคลในท้องถิ่น จากบทเรียนการสื่อสารของมูลนิธิฯในเรื่องชนิดการใช้สื่อพบว่า มูลนิธิฯและชมรมฯค่อนข้างให้ความสำคัญกับการใช้สื่อบุคคลในท้องถิ่นอย่างมาก เห็นได้จากการมีกระบวนการในการค้นหาสื่อบุคคลในท้องถิ่น การยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือการให้บทบาทการเป็นวิทยากรในการทำเกษตรปลอดภัย โดยสื่อบุคคลเหล่านี้เป็นหลักในการทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรปลอดภัยในพื้นที่ รวมทั้งการให้ข้อมูลหน่วยงานรัฐและเอกชนได้รู้จักและเชิญบุคคลเหล่านี้ไปเป็นวิทยากรหรือแลกเปลี่ยน ดูงาน ระหว่างกัน ผลจากการทำงานดังกล่าว ทำให้สื่อบุคคลเหล่านี้ ภาคภูมิใจที่ได้ช่วยเหลือคนอื่น และอยากขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมากขึ้น

13.3 กลยุทธ์การสื่อสารที่แตกต่างระหว่างธุรกิจสารเคมีและการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

จากกรณีศึกษาดำบลท้ายน้ำ อำเภอโพทะเล พบว่า ขั้นตอนการสื่อสารใหญ่ของการเกษตรจะมี 2 ช่วง คือ ช่วงการแนะนำให้รู้จัก และช่วงเกิดการใช้ที่ต่อเนื่อง การสื่อสารของธุรกิจสารเคมีสามารถครอบคลุมการสื่อสารทั้ง 2 ช่วงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ครอบคลุมพื้นที่จนถึงระดับครัวเรือนเกษตรกร มีกระบวนการการสื่อสารอย่างเป็นขบวนการ และเชื่อมโยงเป็นข่ายธุรกิจสารเคมี ส่วนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมี พบว่าให้น้ำหนักไปที่ขั้นตอนการแนะนำให้รู้จักเป็นส่วนใหญ่ โดยมีคนภายนอกเป็นผู้จุดประกายความคิดและเป็นผู้ส่งสาร ทำให้มีข้อจำกัดเรื่องความใกล้ชิดและความต่อเนื่องกับผู้รับสาร การเกิดแรงจูงใจหาประสิทธิภาพ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นผลให้คนในตำบลท้ายน้ำ ไม่มีพฤติกรรมลด เลิกการใช้สารเคมี

13.4 แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี แบ่งตามกระบวนการสื่อสารได้เป็น

13.4.1 ผู้ส่งสาร โครงการวิจัยค้นพบว่าสื่อบุคคลที่เป็นผู้ส่งสารในท้องถิ่น เป็นปัจจัยสำคัญ ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมลด/เลิกการใช้สารเคมีในตำบลท้ายน้ำ

(ก) ขั้นตอนการได้มาซึ่งผู้ส่งสารเหล่านี้ประกอบด้วยขั้นตอนการทำงาน 4 ขั้นตอนคือ

- การค้นหาตัวจริงเสียงจริงที่ทำหรือสนใจเกษตรปลอดสารพิษในพื้นที่
- การฝึกอบรมยุทธในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี ผ่านการทดลองปฏิบัติจริงในพื้นที่ และพัฒนาต่อขยายความรู้ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนระหว่างคนที่สนใจด้วยกัน กระบวนการนี้จะช่วยทำให้เกิดความมั่นใจในการทำเกษตร ไม่ใช้สารเคมี

- การฝึกอบรมยุทธการขยายผลการเกษตร ไม่ใช้สารเคมี ด้วยการวางแผนโดยเกษตรกรตัวจริงเสียงจริง ซึ่งผลการวางแผนที่ออกมาจะพบว่า สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เป็นจริงของพื้นที่ เช่น ใช้ร้านค้าเป็นจุดการเผยแพร่ความรู้ เผยแพร่ผ่านงานประเพณี วงสนทนาสภาาแฟในหมู่บ้าน กลุ่มเอาแรง ซึ่งหากเป็นการวางแผนจากคนภายนอกอาจมองไม่เห็นช่องทางเหล่านี้ หลังจากวางแผนแล้วจึงลงมือปฏิบัติจริงตามแผนที่วางไว้

- การประเมินผล ใช้การประเมินร่วมกันระหว่างผู้ปฏิบัติงานและคณะผู้วิจัย ในช่วงการปฏิบัติการการขยายผลนั้น พบว่า การประเมินในลักษณะนี้ ทำให้มีการพัฒนางานมากขึ้น และถ้ากรณีที่ได้ผลตามที่ตั้งใจไว้ก็จะช่วยตอกย้ำความมั่นใจให้กับผู้ปฏิบัติ

(ข) ความสำคัญของกระบวนการกลุ่ม การดำเนินงานการขยายผลจะใช้กระบวนการกลุ่มเข้ามาช่วยเสริมศักยภาพผู้ส่งสารที่เป็นปัจเจกบุคคล กระบวนการกลุ่มจะเข้ามามีบทบาทเสริมศักยภาพผู้ส่งสารในลักษณะคือ ช่วยเสริมความมั่นใจ พัฒนาต่อยอดความรู้จากการมีเพื่อนที่มีแนวคิดเดียวกันแลกเปลี่ยนกัน ช่วยส่งเสริมสถานภาพความชอบธรรมในสังคมในการทำหน้าที่ผู้ส่งสารในนามกลุ่ม (เพิ่มเติมจากบทบาทของรัฐที่ถูกละเลยว่าเป็นหน้าที่โดยตรง) และเป็นการนำเนื้อหาจากภายนอกไหลเข้าสู่พื้นที่ มากขึ้น

(ค) คุณลักษณะส่วนบุคคลที่เหมาะสมในการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี จากการวิจัยทำให้ได้รับรู้ว่า คุณสมบัติผู้ส่งสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีจะแตกต่างไปจากที่คนทั่วไปรับรู้ คือ ไม่จำเป็นต้องเป็นบุคคลที่มีความสามารถพูดได้ดีในเวทีที่เป็นทางการ ไม่ต้องมีสถานะทางสังคมที่เป็นทางการ เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่กลายเป็น “ คนแบบเดียวกับผู้รับสาร ” (Homophily) คือ เป็นเกษตรกร ผ่านประสบการณ์จากการใช้สารเคมีมาก่อน ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สิ่งเหล่านี้ทำให้เกิด ความรู้สึกไว้วางใจ (Trustworthiness) ได้คนมีความรู้จริงในการทำเกษตรจากการปฏิบัติจริง และพูดคุยได้ทั่วไปในสิ่งที่ทำอยู่ ซึ่งสิ่งที่คณะผู้วิจัยได้เสริมเข้าไปคือ “ ความน่าเชื่อถือ ” (Credibility) ให้กับกลุ่ม

13.4.2 เนื้อหาการสื่อสารเพื่อการเสริมศักยภาพ ในด้านเนื้อหา จากการวิจัยพบว่า มีการผสมผสานเนื้อหาในสองลักษณะ คือ เนื้อหาในด้านแนวคิดและกระบวนการทำงาน และเทคนิคในการทำเกษตรปลอดสารพิษ ซึ่งกระบวนการค้นหาความรู้ มีทั้งภายนอก คือ การแลกเปลี่ยนพูดคุยและการดูงาน แหล่งความรู้มีทั้งภายนอกชุมชน เช่น การดูงาน เอกสาร รายการวิทยุ และแหล่งความรู้ภายในชุมชน เช่นจากผู้รู้ในท้องถิ่น และตัวเกษตรกรเองที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในแปลงเกษตร

การใช้เนื้อหาในการสื่อสารในโครงการวิจัย พบว่าเนื้อหาจะแปรผันตามลักษณะผู้ส่งสาร โดยในงานวิจัยไม่ได้คิดค้นเนื้อหาขึ้นมาใหม่ แต่เป็นลักษณะการนำเนื้อหาอันเป็นผลที่เกิดขึ้นจริงจากการพัฒนาผู้ส่งสารที่ทำเกษตรเคมีมาสู่การเกษตรไม่ใช้สารเคมี แล้วนำสิ่งที่เกิดผลที่เกิดขึ้น มาเป็นจุดสนใจในการสื่อสาร เช่น การลดต้นทุนครั้งต่อครั้ง อายุยืน เป็นต้น

ลักษณะของเนื้อหาจะพบว่าเน้นเนื้อหาในด้านบวก ที่ไม่ได้ต่อต้านการเกษตรเคมีแต่บอกถึงข้อดีของการเกษตรไม่ใช้สารเคมี โดยเน้นการลดต้นทุน และสุขภาพที่ดี

13.4.3 กลยุทธ์และช่องทางการสื่อสาร ประกอบด้วย

(ก) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานช่องทางการสื่อสาร โดย สร้างลักษณะตัวตนของกลุ่มที่สื่อสารให้คนภายนอกรับรู้ เช่น เสื้อทีม ที่ทำการกลุ่ม การกำหนดวันประชุมที่แน่นอน และการสร้างช่องทางให้กับคนภายนอกกลุ่มที่สนใจ เข้ามาติดต่อกับกลุ่ม เช่น การมีสถานที่ติดต่อที่ชัดเจน การสมัครผ่านใบสมัครเข้ากลุ่ม การมีเสื้อทีม ใบสมัครสมาชิก ช่องทางการสื่อสารในลักษณะนี้ ทำให้มีช่องทางการสื่อสารเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและแน่นอน

(ข) การกระจายบทบาทการสื่อสารไปตามแกนนำในแต่ละหมู่บ้าน พบว่าสามารถทำให้ช่องทางการเข้าถึงเกษตรกรไม่ใช้สารเคมีครอบคลุมพื้นที่มากขึ้น และช่องทางการกล่าวเข้าไปหนุนเสริมความต้องการข้อมูลในขั้นตอนการใช้อย่างต่อเนื่อง

(ค) กระบวนการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนเป็นปัจจัยสำคัญให้เกิดผลการขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี การสื่อสารแบบสองทางและการให้แกนนำเกษตรกรได้มาวางแผนการขยายผลเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในกระบวนการสื่อสารที่นำมาซึ่งการทำงานร่วมกันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ ในกระบวนการการขยายผลทั้งขบวน

(ง) การเลือกใช้สื่อเฉพาะกิจ ในงานวิจัยพบว่าการเลือกใช้สื่อเฉพาะกิจเป็นไปตามเป้าหมายของการสื่อสารในแต่ละขั้นตอน โดยมีการใช้สื่อเฉพาะกิจคือป้ายแปลงสาธิตที่เป็นสื่อที่ใช้สำหรับการดูแลผลที่เกิดขึ้นจริงของการเกษตรไม่ใช้สารเคมีและเสริมความเชื่อมั่นในการใช้สำหรับคนทั่วไป สื่อเอกสารเป็นสื่อที่ใช้ให้ข้อมูลสารหมักชีวภาพร่วมกับการปฏิบัติจริงร่วมกัน การแลกเปลี่ยนดูงานใช้เพื่อต่อยอดความรู้และเสริมความมั่นใจให้กับแกนนำเกษตรกร

13.4.4 ผู้รับสาร การวิจัยครั้งนี้พบว่า ผู้รับสารจะปรับเปลี่ยนไปตามผู้ส่งสาร โดยพบว่าเมื่อผู้ส่งสารเป็นผู้ควบคุมและใช้หอกระจายข่าว ผู้รับสารจะเป็นคนทั่วไปในหมู่บ้าน เมื่อผู้ส่งสารเป็นเจ้าของร้านค้า ผู้รับสารจะเป็นลูกค้าในร้านค้า ซึ่งผู้รับสารจะมีความหลากหลายตามการเลือกใช้ช่องทางของผู้ส่งสาร

14. ข้อเสนอแนะ การขยายผลการเกษตรไม่ใช้สารเคมี

14.1 องค์การระดับนโยบาย สถานการณ์ปัจจุบันขบวนการส่งเสริมการใช้เกษตรเคมีมีเครือข่ายครอบคลุมและเข้าถึงเกษตรกร ดังนั้นจึงต้องมีการควบคุมการส่งเสริมดังกล่าวให้อยู่ในขอบเขตที่จำกัด โดยเฉพาะขั้นตอนของการก่อให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง และในทางกลับกัน กระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมีจำนวนน้อยมาก ดังนั้นจึงควรมีมาตรการส่งเสริมให้เกษตรกรรู้จักการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีและเกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง โดยเน้นหนักเป็นการเฉพาะในเรื่องการเพิ่มช่องทางในกระบวนการสื่อสารให้เกิดการใช้อย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นข้อค้อยของกระบวนการสื่อสารการเกษตรไม่ใช้สารเคมีในปัจจุบัน

14.2 องค์การภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตรไม่ใช้สารเคมี ควรให้ความสำคัญ 3 ส่วนคือ

- การค้นหาและรวบรวมสื่อบุคคลในท้องถิ่นที่มีความรู้และกำลังทำเกษตรปลอดสารเคมีอยู่แล้ว เพื่อทำการสำรวจความรู้ของสื่อบุคคลเหล่านี้ว่ายังมีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในการทำเกษตรปลอดสารพิษ บทบาทขององค์การภายนอกคือเสริมความรู้ให้กับบุคคลเหล่านี้ผ่านช่องทางการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

จากแต่ละคน จนมีความมั่นใจในการทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี การแสวงหาสื่อบุคคลเหล่านี้ควรดำเนินการให้กระจายไปในพื้นที่ต่างๆเพื่อให้ครอบคลุมพื้นที่มากที่สุดเท่าที่จะค้นหาได้

- การสร้างหรือพัฒนากลุ่มเดิมในระดับหมู่บ้านหรือตำบลก่อนการขยายผล ควรมีการวางแผนการขยายผลไปตามความสามารถที่สื่อบุคคลเหล่านี้มีความชำนาญอยู่และสามารถเข้าไปใช้ในช่องทางดังกล่าวได้ บทบาทขององค์กรภายนอกจะเป็นเพียงเสริมในเรื่องสื่อเฉพาะกิจตามที่สื่อบุคคลเหล่านี้เห็นว่าน่าจะนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ประกอบการขยายผล ปฏิบัติการการขยายผลควรเป็นไปตามแผนงานที่สื่อบุคคลเหล่านี้ได้ตั้งเอาไว้ โดยมีบทบาทขององค์กรภายนอกเป็นผู้คอยประเมินผลเป็นระยะ ๆ ตามกระบวนการของแต่ละกลุ่ม โดยอาจมีการสลับแลกเปลี่ยนวิทยากรกันบ้างในแต่ละพื้นที่

- จัดช่องทางการสื่อสารให้เกิดการพบปะกันระหว่างสื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้อย่างต่อเนื่อง โดยใช้พื้นที่การเกษตรเป็นพื้นที่จริงสำหรับการเรียนรู้ และเปิดให้เกิดการไหลเวียนของ ข้อมูลข่าวสารภายนอกตามที่สื่อบุคคลในท้องถิ่นเหล่านี้สนใจ บทบาทขององค์กรภายนอกคือการช่วยเผยแพร่และประชาสัมพันธ์สื่อบุคคลเหล่านี้ให้กลุ่มองค์กรต่างๆในสังคมที่สนใจการเกษตรไม่ใช้สารเคมีมาใช้ เพราะสื่อบุคคลเหล่านี้มีลักษณะ “ยังใช้ยังงอกงาม”

14.3 กลุ่มองค์กรชุมชนที่รวมตัวกันทำเกษตรไม่ใช้สารเคมี

กลุ่มองค์กรที่ทำหรือสนใจการเกษตรไม่ใช้สารเคมีอยู่ ควรพยายามค้นหาเพื่อนกลุ่ม/องค์กรที่มีแนวคิดเดียวกันมาแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อต่อยอดความรู้และเชื่อมโยงปัจจัยการผลิตระหว่างกัน